בין סולידריות לסמליות: ביקורת על תפיסת שיתוף הפעולה הביטחוני במפרץ על פי גוז׳נסקי

מאמרו של ד״ר יואל גוז׳נסקי מציע מבט מקיף ומדוקדק על תולדות כוח המגן של מדינות המפרץ (דרע אל-ג׳זירה) מאז הקמתו בשנות ה-80 ועד ראשית העשור השני של המאה ה-21. מדובר במחקר המתבסס על שפע מקורות ונשען על ידע עמוק בזירה הביטחונית של חצי האי הערבי, תוך כדי שרטוט כרונולוגי מדויק של תהליכי ההתקרבות, המשברים והכישלונות של מערך הביטחון הקולקטיבי של מדינות ה-GCC. עם זאת, הקריאה הביקורתית במאמר מצביעה על שורה של כשלים מושגיים ותיאורטיים, וכן על מגבלות הראייה הפוליטית והאסטרטגית שהוא מציע – מגבלות שנובעות בין היתר מהקשרה של הכתיבה בתקופה שטרם התגבשות מגמות חדשות בעשור האחרון.

הישגים עיוניים: מאקרו ביטחוני בפריזמה אזורית

ראשית, יש לציין את הישגו של גוז׳נסקי בהצגת תהליך ההתפתחות של שיתוף הפעולה הביטחוני במפרץ כמעין מקרה מבחן ליכולתן של מדינות חלשות יחסית לבסס מערכת הגנה קולקטיבית. ניתוחו של גוז׳נסקי מצליח לחשוף את הפער התמידי שבין ההצהרות השאפתניות לבין המימוש בפועל, ואת המתח בין ריבונות לאומית לבין צורך אסטרטגי בקולקטיביות. הבחירה לבחון את ה-GCC לא רק כארגון כלכלי, אלא כפרויקט פוליטי-ביטחוני, היא חיונית וחושפת שיקולים תת-קרקעיים של יציבות שלטונית, הירכיה פנימית ואינטרסים גאו-פוליטיים אזוריים.

כמו כן, המאמר מדגים היטב כיצד שיקולים פנים-מדינתיים – כגון הסכם הסעד-תמורת-ציות שבין האליטות השלטוניות לבין האזרחים – מהווים מכשול משמעותי בפני הקמת צבא אזרחי מודרני. החיבור בין אילוצים מבניים (חוסר עומק גאוגרפי, אוכלוסייה מצומצמת) לבין אילוצים מוסדיים (אין גיוס חובה, תלות בעובדים זרים) הופך את ניתוחו של גוז׳נסקי לרלוונטי ביותר.

ביקורת תיאורטית: האתוס הפונקציונליסטי כמלכודת

עם זאת, דווקא העקביות של המאמר והארגון הלוגי שבו עלולים להטעות: גוז׳נסקי בוחר בגישה כמעט פונקציונליסטית, ולפיה כישלון בשיתוף פעולה ביטחוני הוא בראש ובראשונה תוצאה של כשל מוסדי, ולא של תפיסות זהות עמוקות, היסטוריה של חוסר אמון הדדי, או הבניות פוליטיות שונות של ״איום״. המאמר

מדבר שוב ושוב על "תפיסות איום שונות", אך אינו שואל באומץ ממה נובעות תפיסות אלה – האם מתחרות גיאו-פוליטית? האם מחשדנות היסטורית בין המשטרים? האם מפערים סוציו-פוליטיים? או מהיעדר תודעה אזורית משותפת?

בהקשר הזה, דומה שהמאמר נמנע מעיסוק רציני במבנים של היררכיה ודה-קולוניזציה אזורית. כך למשל, הצגת ההגמוניה הסעודית כמובנת מאליה, מבלי לשאול כיצד שיח הדומיננטיות משפיע על מנגנוני אמון ושיתוף פעולה, משקפת גישה קצת פשטנית מדי. יתרה מכך, העובדה שהמאמר אינו מציע חלופות קונספטואליות לשיתוף פעולה – כמו מנגנוני ביטחון רכים, או שיתוף פעולה לא צבאי בתחומי סייבר, מודיעין או דיפלומטיה אזורית – מצביעה על עיוורון אפשרי לתהליכים עכשוויים של ביטחון רב-ממדי.

מגבלות הקשריות: הזמן והמקום

יש להתייחס למאמר על רקע הזמן בו נכתב – 2014 – תקופה שקדמה לאירועים דרמטיים כמו הסכמי אברהם, שינוי הגישה הסעודית כלפי איראן, והופעתם של מוקדים ביטחוניים חדשים כמו תימן, לוב וסודאן בזירה האזורית. לפיכך, אין זה מפתיע שהמאמר אינו נוגע ביכולתן של מדינות המפרץ לפתח מנגנוני "הגנה רכה" (Soft Security) או גיוס תודעתי-מדיני דרך דיפלומטיה ציבורית, כלכלה חכמה או השפעה תרבותית.

למאמר גם חסרה פרספקטיבה השוואתית – כיצד נראית יוזמה ביטחונית קולקטיבית במרחבים אזוריים אחרים? מה ניתן ללמוד, למשל, ממנגנוני הביטחון של מדינות סקנדינביה, מהאיחוד האפריקאי, או אפילו מברית נאט"ו בעשורים מוקדמים יותר? מיקומו של GCC בהקשר עולמי כמעט ואינו נדון, וחבל.

סוגיית הסימבוליות: כישלון או הצלחה מסוג אחר?

הטענה המרכזית של המאמר – ולמעשה שמו של הפרק – מדגישה את כישלונו של כוח המגן המשותף ככוח צבאי אפקטיבי. אך ייתכן וגוז'נסקי מחמיץ את ערכו הסימבולי. גם אם הכוח לא הצליח לממש תכליות טקטיות, עצם קיומו, גם בצורה מינורית, היווה סמל לערבות הדדית, לפורום הידברות אזורי, ולהצהרה תודעתית כלפי יריבים אזוריים. כוח צבאי – כמו דגל, כמו המנון – איננו רק כלי לחימה, אלא גם מכשיר ריבונות והזדהות.

סיכום

מאמרו של גוז׳נסקי הוא תרומה חשובה להבנת המכשולים בדרך לשיתוף פעולה ביטחוני במרחב המפרץ. הניתוח ההיסטורי שלו מדויק ומרשים, אך גישתו נותרת תחומה בתבניות מוסדיות וצבאיות קלאסיות, שאינן בהכרח משקפות את האתגרים והפתרונות בני זמננו. ביקורתו של המאמר על הארגון מוצדקת, אך אין די בה – ויש מקום להרחיב את היריעה התיאורטית, לשקול מסגרות ביטחון לא-קונבנציונליות, ולבחון מחדש את מקומם של הסמלים, הזהויות והנרטיבים ביצירת ביטחון קולקטיבי.

במילים אחרות, ייתכן שכישלון אסטרטגי אחד טומן בחובו גרעין לתודעה אזורית חדשה – שעדיין ממתינה להבשיל.

מקור

גוז׳נסקי, י. (2014). שיתוף פעולה בטחוני בין מדינות המפרץ : כוח המגן של חצי-האי הערבי כמקרה מבחן. בתוך ע. רבי, ש. ינאי וא. רגב-שושני (עורכים), **המפרץ הפרסי וחצי-האי הערבי**. תל אביב, מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה - אוניברסיטת תל-אביב.